

ВІДГУК

ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА

Топалової Світлани Олександрівни

на дисертацію *Мовчан Уляни Ігорівни*

«РОЗПОДІЛЕНЕ ПРАВЛІННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ
НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Актуальність обраної дисертанткою проблеми наукового дослідження обумовлена потребами подальшого політичного розвитку України. Сьогодні очевидною є наявність гострих проблем, без вирішення яких не можливо створити ефективну систему державної влади. За роки незалежності в Україні змінювалися моделі напівпрезидентських систем і типи виборчих систем, але у жодному варіанті не вдалося забезпечити їхнє ефективне поєднання. Політичні партії не стали головними суб'єктами державної влади. Тому проблема становлення політичної системи, яка б відповідала потребам кардинального реформування усіх галузей і вимогам демократичного режиму залишається першочерговою, потребує ґрунтовних наукових досліджень і розробки механізмів практичного впровадження їх результатів.

Незважаючи на велику кількість робіт вітчизняних науковців, присвячених дослідженню форм правління в сучасних державах, партійній тематиці та проблемам реформування виборчої системи в Україні, очевидним є звужений підхід із акцентуванням уваги на одному із векторів трансформації політичної системи. То ж першим очевидним здобутком дисертантки є сама постановка проблеми і визначення мети дослідження, що охоплює фундаментальні питання, без паралельного вирішення яких, перш за

все на науково-теоретичному рівні, не можливе формування оптимальної для України моделі інституційного дизайну.

У дисертації простежуються усі визначені пункти наукової новизни, реалізовані мета і завдання дослідження. Показово, що аналізуючи моделі напівпрезидентських систем та специфіку їх функціонування у різних країнах, дисертантка виділяє ті ключові чинники, що визначають можливі переваги і потенційні ризики, а відповідно – і міру ефективності цих моделей у різних політичних умовах. Виявлення специфіки моделі розподіленого правління в умовах політичних трансформацій у пострадянських країнах на основі дослідження у трикутнику «партійна система – виборча система – президент» є, на нашу думку, найбільш вдалим, оскільки саме від поєднання цих факторів залежать масштаби впливу патронажно-клієнтарних мереж на систему державної влади та на процес прийняття законів, міра конфліктності і співробітництва у відносинах між елітами. Значну увагу автор приділяє дослідженню засобів впливу президента на формування парламентських коаліцій, впливу виборчих систем на процеси партійної структуризації у парламенті, що також цілком логічно з огляду на специфічні риси пострадянських систем. На основі результатів дослідження дисертантка формулює цілком обґрунтовані практичні рекомендації щодо зміни виборчої системи, впровадження ефективних механізмів партійної структуризації парламенту і формування уряду. Саме такі зміни нормативної бази, на нашу думку, сприятимуть становленню системи влади, у рамках якої ключові державні інститути діють згідно принципу розмежування повноважень і на засадах солідарної соціальної відповідальності.

Дисертанткою використана широка джерельна база, що забезпечило можливість для всебічного дослідження і здійснення порівняльного аналізу моделей розподіленого правління у пострадянських напівпрезидентських системах, а сам порівняльний аналіз дає змогу виділити основні фактори і механізми діяльності ключових політичних інститутів, що забезпечують позитивні соціально-політичні результати у різних політичних системах і

умовах та несуть реальні чи потенційні загрози. Результати дисертаційного дослідження та висновки викладені у 10 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях. Теоретичні положення, основні результати та висновки були апробовані на 13 науково-практичних вітчизняних та міжнародних конференціях. Це є свідченням того, що Мовчан Уляна є не лише допитливим науковцем, а й активним учасником наукових комунікацій.

Про окремі розділи дисертації. У першому розділі закладено концептуальні засади дисертаційного дослідження, визначено його категоріально-понятійний апарат, сформульовано ряд наукових положень, що розкриваються у наступних розділах. Варто виділи кілька найбільш вагомих, на наш погляд, моментів.

Описуючи специфіку президентської влади в умовах «чистого» президенціалізму та «змішаних» форм, автор дослідження відразу акцентує увагу на ключових факторах, від яких залежить міра ефективності вищих інститутів державної влади та перспективи демократичної трансформації держави. Серед таких виділяє конституційні повноваження президента, міру реалізації принципу розподілу влад, міру фрагментованості партійної системи (С. 12). З огляду на такі риси пострадянських систем, як політико-культурна поляризація, наявність атомізованих чи фрагментованих партійних систем, суто формальне закріплення принципу розподілу влад, дисертантка, посилаючись на висновки європейських та американських дослідників, виділяє головні загрози дії принципу «переможець отримує все», що походять як від конституційних повноважень гілок влади, так і від вад партійної системи (С.13-14). Порівнюючи прем'єр-президентську та президентсько-парламентську систему, автор визначає відмінності стимулів ключових політичних акторів за різних систем і наслідки цих відмінностей для виборчого процесу та становлення певного типу партійної системи (С. 26-30). На конкретних прикладах Уляна ілюструє взаємозалежності між типом виборчої і партійної систем (С.32-39), показує роль президента за умов різних партійних конфігурацій, визначає сутність президенціалізованих

партій (С. 42-43), що є актуальним з огляду на специфіку партійної системи України.

Після здобуття незалежності Україна зіштовхнулася із необхідністю одночасного вирішення проблем державного будівництва та становлення інститутів демократії. Етнічна багатоманітність, політико-культурна поляризація, релігійні відмінності є суттєвими факторами, що ускладнюють процес демократичної трансформації системи влади та унеможливають цілковиту адаптацію досвіду західних країн, перенесення західних моделей на українське підгрунтя. Тому порівняльний аналіз моделей демократії у розділених суспільствах закладає необхідний науковий фундамент для усвідомлення не лише сутності і специфіки цих моделей, але і для розуміння того, у яких політичних умовах ці моделі можуть бути впроваджені ефективно і які фактори роблять їх неприйнятними.

Досліджуючи консоціальну модель А.Лейпхарта, дисертантка виділяє її базові складові, такі як взаємне вето, пропорційне представництво і високий ступінь автономності у внутрішніх справах (С. 53), що дозволяють забезпечувати більш широке представництво соціальних інтересів і згладжувати розколи, стимулювати співробітництво. Автор роботи здійснює всебічний аналіз умов і факторів, за яких ця модель може ефективно працювати, виділяє головні загрози, їх вірогідність та можливі масштаби у конкретних політичних умовах, розмірковує про можливі шляхи нейтралізації (С.53-56). Також наводяться головні аргументи критиків консоціалізму (С. 56-58). Це є свідченням не лише глибини наукового пошуку, але і прагнення розробити практичні рекомендації, які максимально спираються на багатфакторне дослідження і найбільшою мірою відповідають політичним умовам в Україні.

У підрозділі 1.3 «Методологія дослідження розподіленого правління» Уляна з'ясовує специфіку моделей корпоратизму, консоціальної, консенсусної та пропорційної демократії. Досліджуючи теорії, що обґрунтовують ці моделі, дисертантка вибудовує понятійний апарат, виділяє

близькі характеристики різних моделей та вказує на відмінності, що дає змогу не лише науково коректно описати суть моделей, але і сформувати методологічне підґрунтя для подальших практичних рекомендацій. Як важливий позитивний момент слід відмітити те, що автор роботи ілюструє особливості кожної моделі на реальних прикладах (С. 59-63). Виявлення специфіки впливу виборчих систем на формування різних моделей міжпартійної конкуренції і, як наслідок, на функціонування напівпрезидентської системи чітко вписується у логіку дисертаційного дослідження (С. 64-67). Висновок про прем'єр-президентіалізм як оптимальний варіант інституційного дизайну для «держави-нації» виглядає, на нашу думку, цілком обґрунтованим.

Логіка побудови другого розділу дисертації є дуже вдалою. Спочатку автор досліджує досвід функціонування інститутів розподіленого правління європейських консоціальних демократій на прикладі Австрії, Бельгії, Нідерландів та Швейцарії, що дає змогу виділити ті формальні і неформальні чинники, які забезпечують ефективність розподіленого правління у складноструктурних суспільствах (С. 71-74). Автор виділяє головні елементи, що сприяють запровадженню моделі консоціальної демократії та причини провалів у спробах її встановлення у неєвропейських країнах, що дає змогу більш повно враховувати наявні політичні умови та виважено підходити до формулювання висновків і рекомендацій. Широкий спектр країн, охоплених дослідженням, сприяє виявленню більшої кількості факторів і умов, які мають бути враховані при розробці оптимальної моделі інституційного дизайну для суспільства із соціально-політичними розмежуваннями.

У підрозділі 2.2 «Інституціональні особливості пострадянських напівпрезидентських систем» автор досліджує формальні повноваження президента та неформальні практики, що зумовлено специфікою саме пострадянських систем, у яких обсяг формальних повноважень президента часто є більшим, ніж у президентів країн стабільної демократії, а неформальні засоби впливу президента на формування коаліцій і діяльність

владних інститутів часто відіграють ще більшу роль, ніж його формальні повноваження. Здійснено достатньо ретельний аналіз сукупності показників, за якими визначається міра впливу президента на функціонування вищих органів державної влади (С.83-86).

Досліджуючи досвід функціонування напівпрезидентських систем у Литві, Грузії та Киргизстані, дисертантка приділяє увагу не лише аналізу нормативної бази, впливу інституційних чинників, таких як виборча система, особливості політичних партій і партійної системи, але і враховує наявність інших факторів – ментальних характеристик, політичних традицій, специфіку сегментації політичного ринку та ін.. Це дає можливість для більш повного системного аналізу напівпрезидентського правління у пострадянських державах. Доречним виглядає і акцентування уваги на «оксамитових революціях» як специфічних виборчих проривах у країнах, що накопичили певний потенціал для демократичних перетворень (С. 89-90), а також на постреволуційних трансформаціях, що забезпечували ефективність напівпрезидентських моделей чи навпаки, створювали передумови для суперпрезидентціалізму. На прикладі Грузії Уляна ілюструє основні віхи змін у системі напівпрезидентського правління та політичні і соціальні наслідки цих змін (С. 91-94), що особливо актуально з огляду на сучасні політичні реалії в Україні.

На прикладі Киргизстану дисертантка доречно аналізує інші риси – формальну нейтралізацію напівпрезидентської системи із сильним президентом, що за базовими ознаками близька до суперпрезидентціалізму, шляхом посилення парламентського компоненту, який насправді мало обмежує президентську владу, а також, з'ясовує специфіку цієї моделі в умовах домінування у політичній системі клієнтарно-патронажних мереж.

Дослідження специфіки коаліційного президентціалізму дисертантка здійснює у трьох головних площинах – формальні повноваження президента та засоби впливу на формування коаліцій, політична роль уряду та механізми прийняття урядових рішень, вплив партійного фактора на функціонування

уряду (С. 99-102). Такий підхід дає можливість проаналізувати ключові фактори, що визначають особливості моделі у конкретних політичних умовах. Також автор виокремлює можливі переваги у формуванні уряду «сильних партій» і «дуже сильних партій», що цілком обґрунтовано з огляду на їх ключову роль і залежність політики уряду у майбутньому від ідеології цих партій. Позитивним є те, що дисертантка не обмежується розглядом інституціональних механізмів. Мотивація входження до коаліції та уряду, орієнтація на «міністерські портфелі» чи на реалізацію партійного курсу, технології політичних торгів і компромісів, міжпартійна конкуренція партнерів по коаліції розглядаються як важливі чинники впливу на життєздатність коаліції та ефективність її діяльності(С. 104-108).

Неможливість формування дієздатних парламентських коаліцій вже є «хронічною хворобою» українського парламентаризму. Тому доцільним виглядає виявлення особливостей формування коаліцій в умовах фрагментованої партійної системи та відсутності чіткої партійної структуризації парламенту. На прикладі латиноамериканських країн Уляна описує технології моделювання президентом багатопартійних кабінетів, визначає необхідні компроміси, можливі переваги і загрози від коаліцій і кабінетів (С.110-112). Як позитивні моменти варто відмітити різнобічний аналіз взаємин між президентом та парламентською більшістю залежно від партійного складу останньої та партійної належності президента, а також, дослідження практик застосування президентом заохочень та коаліційних благ як засобів забезпечення коаліційної дисципліни та необхідної підтримки при прийнятті рішень (С. 115-116).

В цілому стосовно розділу II можемо зазначити, що дисертантці вдалося акцентувати увагу саме на тих особливостях розподіленого правління у напівпрезидентських системах, які притаманні «новим демократіям» і виділити ті аспекти дослідження, які найбільш актуальні для розробки рекомендацій щодо оптимізації політичної системи України.

Третій розділ присвячено дослідженню становлення розподіленого правління в умовах політичної системи України. Цілком логічно дисертантка починає із детального аналізу нормативної бази, що визначає розподіл повноважень у трикутнику «президент – прем'єр-міністр – парламент», виявляє конституційні дисбаланси, наслідком яких є неефективність діяльності вищих органів державної влади, а також, виділяє ті повноваження президента, наявність яких є причиною трансформації у суперпрезиденталізм (С. 123-127). Вплив конституційної реформи 2004р. автор аналізує не лише з точки зору зміни формальних правил, але й у зв'язку із зміною характеру відносин між клієнтарними мережами, наслідком чого стала подвійна структура виконавчої влади і специфічна політична конкуренція. Досить детально розглядається технологія побудови єдиної владної піраміди, переорієнтації і підпорядкування клієнтарних мереж за президентства В.Януковича. Ретельний аналіз нормативної бази і трансформацій системи влади дає підстави для висновку про прем'єр-президентську модель як перспективну для України. Її ключову перевагу дисертантка вбачає у запобіганні формуванню єдиної клієнтарно-патронажної мережі (С. 134). Цілком розділяємо такий висновок.

Аналіз проектів змін до Конституції, поданих ключовими політичними гравцями, дає можливість автору роботи не лише виділити принципи функціонування системи влади, які, на їхню думку, мають стати базовими, але і визначити міру орієнтованості цих гравців на президентський чи прем'єрський компоненти влади. Дисертантка формулює слушне питання про причини швидкого розпаду «прем'єр-президентського тандему» за умови належності глави держави і глави уряду до різних політичних сил. На думку автора, ці причини можуть полягати або у самому принципі розподіленого правління, або в існуванні неформальних інститутів та певного формату виборчої і партійної систем (С. 136). Пошуки відповіді на це питання дисертантка починає із дослідження впливу електоральної системи на коаліційні практики, що цілком логічно.

У підрозділі 3.2 Уляна досить детально аналізує виборчі системи, які існували в Україні, з точки зору їхнього впливу на партійну структурізацію парламенту, виявляє залежності між типом системи і мірою фрагментації та стабільності коаліцій у парламенті. Дисертантка також ставить питання про ефективність конкретних електоральних систем в умовах розділеного суспільства, що свідчить про практичну спрямованість її наукових інтересів. У пошуках відповіді аналізує досвід впровадження різних електоральних систем у країнах, що йдуть шляхом демократичної трансформації (С. 139-141). Досліджуючи специфіку коаліційного процесу в українському парламенті, Уляна детально аналізує нормативну базу формування та функціонування фракцій і коаліцій, вказує на нормативні вади, що унеможливають довготривале існування та ефективне функціонування коаліцій.

У підрозділі 3.3 дисертантка визначає головні вектори соціально-політичного розколу в Україні та його відображення на результатах виборів, на структурі парламенту і складі уряду. Фрагментованість політичного класу і його нездатність виробити узгоджену стратегію реформ та розвитку держави абсолютно обґрунтовано розглядається як наслідок рівноваги основних політичних сегментів, що відображають різні, а іноді й протилежні електоральні орієнтації. Згоджуємося, що за таких умов не може ефективно впроваджуватись модель демократії, притаманна націям-державам.

Аргументуючи доцільність впровадження у напівпрезидентську систему принципів розподіленого правління, Уляна звертається до досвіду Кіпру та Киргизстану, що є доречним з огляду на наявність розмежувань за територіальними та етнічними ознаками. Аналіз «конституційних провалів» дав можливість автору роботи виділити ті принципи, які не спрацювали у напрямку подолання соціально-політичних розколів.

Ретельний аналіз наукових теорій та дослідження досвіду впровадження розподіленого правління у країнах із поляризованими за різними ознаками суспільствами дає дисертантці необхідне підґрунтя для формулювання

власного бачення тих принципів, які будуть слугувати врівноваженню системи влади і запобігати авторитарним тенденціям. Цілком розділяємо висновки про необхідність створення різних баз легітимності для президента і прем'єр-міністра та входження до складу уряду представників партії, другої за кількістю мандатів, про необхідність переходу до пропорційної системи регіонального представництва (С. 160-161). Аргументи дисертантки на користь того, що модель розділеного правління А.Лейпхарта може бути застосована для інституціонального удосконалення політичної системи України є вагомими і переконливими.

Висновки і наукові рекомендації, сформульовані Мовчан Уляною Ігорівною, цілком відображають зміст проведеного наукового дослідження, вказують на його фундаментальність, свідчать про реалізацію мети і завдань.

Практична значимість результатів дисертаційного дослідження є очевидною. Вони можуть використовуватись у якості вагومого підґрунтя для подальших наукових розробок цієї проблематики, у навчальному процесі при підготовці фахівців у політичній та державно-управлінській галузі, а також, у практичній політиці у процесі реформування системи владних відносин.

Дисертація та автореферат оформлені згідно з вимогами ВАК України. Зміст автореферату повністю ідентичний основним положенням дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, яких 210, та додатків.

Однак, крім зазначених позитивних моментів і конкретних наукових результатів, робота викликає деякі критичні зауваження. Зокрема:

1. У підрозділі 2.1 дисертантка згадує про територіальний та позатериторіальний федералізм, як такий, що відіграв суттєву роль у європейських консоціональних демократіях (С. 74-75). На нашу думку доцільно було б приділити більше уваги аналізу цих чинників з огляду на актуальність проблеми для України як для держави, якій притаманні регіональні, ідеологічні, релігійні субкультури. Відповідні

1. висновки стали б доречним доповненням до рекомендацій, запропонованих дисертанткою стосовно оптимізації моделі інституційного дизайну.
2. У підрозділі 3.2. дисертантка згадує про закон «Про вибори народних депутатів України», прийнятий 17 листопада 2011 р. як такий, що «...суперечить світовим науково-практичним доробкам щодо суспільств із декількома соціально-політичними розмежуваннями» (С. 147-148). Тут, на нашу думку, доречно було б навести дані про результати голосування за цей закон різними парламентськими фракціями і показати, які саме клієнтарно-патронажні мережі досягли компромісу через прийняття цього закону, ілюструючи тим самим орієнтацію на відповідну модель системи влади.
3. Аналіз моделі розподіленого правління в умовах різних політичних систем здійснюється у трикутнику «партійна система – виборча система – президент». Така логіка витримана в усіх розділах, що свідчить про вміння дисертантки слідувати заданим параметрам дослідження. При цьому, автор роботи акцентує увагу на формальних повноваженнях президента, формальних наслідках впровадження різних виборчих систем. Однак зважаючи на те, що в умовах пострадянських напівпрезидентських систем, особливо із відчутними авторитарними тенденціями, неформальні засоби впливу президента на коаліційний процес, на формування і функціонування уряду можуть бути не менш вагомими, ніж формальні, їх аналізу, на нашу думку, доцільно було б приділити більше уваги. Оскільки вибори у таких системах більшою мірою відіграють роль засобу легітимізації влади, ніж засобу її формування, очевидно, доречно було б приділити увагу виявленню засобів впливу президента на виборчий процес і маніпулятивного потенціалу виборчих систем.

Втім, ці зауваження більше виглядають як побажання щодо продовження наукового дослідження цієї проблеми і запрошення до дискусії, не знижують

наукової цінності дисертаційного дослідження. Власне, і виникли вони тому, що обрана проблема є актуальною і дискусійною, а підхід дисертантки до її дослідження відрізняється науковою глибиною і прагненням охопити різні аспекти.

Дисертація Мовчан Уляни Ігорівни «РОЗПОДІЛЕНЕ ПРАВЛІННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ» є завершеним науковим дослідженням, виконаним авторкою самостійно на актуальну тему. В цілому, проведений аналіз дає підстави стверджувати, що дисертаційна робота за своєю актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною концепції, практичною значимістю відповідає усім вимогам до такого роду робіт, а дисертантка заслуговує присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних

дисциплін

Харківського навчально-наукового інституту

державного вищого навчального закладу

«Університет банківської справи»

ТОПАЛОВА

Світлана Олександрівна

Підпис <u>Топалової С.О.</u> засвідчую
Провідний фахівець відділу кадрів _____

Handwritten signature of Svitlana Oleksandrivna Topalova in blue ink.